

Thema

Harm Tilman Voorbij de autonomie van het vak 71

Andres Lepik De architect als moderator van maatschappelijke veranderingen 78

Pnina Avidar Stedelijke actie in Bat Yam 86

Architectuur als sociale kunst

Voorbij de autonomie van het vak

Architectuur is een kunst die een belangrijke maatschappelijke functie vervult. Vanwege dringende sociale en ecologische problemen dient het contract van architectuur met de samenleving te worden vernieuwd. Dit vraagt om talentvolle ontwerpers die zichzelf zien als onderdeel van een beroep dat ook een collectieve missie heeft.

Auteur Harm Tilman

Architectuur is een dienstbaar beroep. Deze uitspraak, een jaar geleden gedaan tijdens een discussie, leidde toen nog tot geschokte reacties. Architectuur wordt, ook in dit land, nog altijd gezien als een naar zichzelf verwijzend of autonoom vak dat met politiek of beleid niets heeft te maken. In een tijd van welbehagen en overvloed is dat misschien vol te houden, maar nu niet meer. De vraag is niet of architectuur dienstbaar is, maar aan wie.

Voor ieder gebouw dat in dit land wordt opgericht heb je in principe een architect nodig. Het grootste deel van de gebouwde omgeving gaat in principe door de handen van architecten. Diezelfde gebouwde omgeving vertoont een veelheid aan problemen van uiteenlopende aard: deze liggen op sociaal, economisch en ecologisch niveau. Architecten hebben dus een immanente relatie tot deze problemen. Het merkwaardige is dat je hier in het officiële architectonische vertoog weinig van terugvindt.

Toegevoegde waarde van architectuur
Enkele jaren geleden introduceerde architect Paul de Ruiter in dit blad het begrip radicaal dienstbaar.¹ Volgens De Ruiter gaat het belang van een gezonde werk- en leefomgeving verder dan energiezuinigheid. Volgens hem moet architectuur niet alleen inspelen op de wensen van de klant, maar ook toegevoegde waarde leveren. De Ruiter: "Echte verbe-

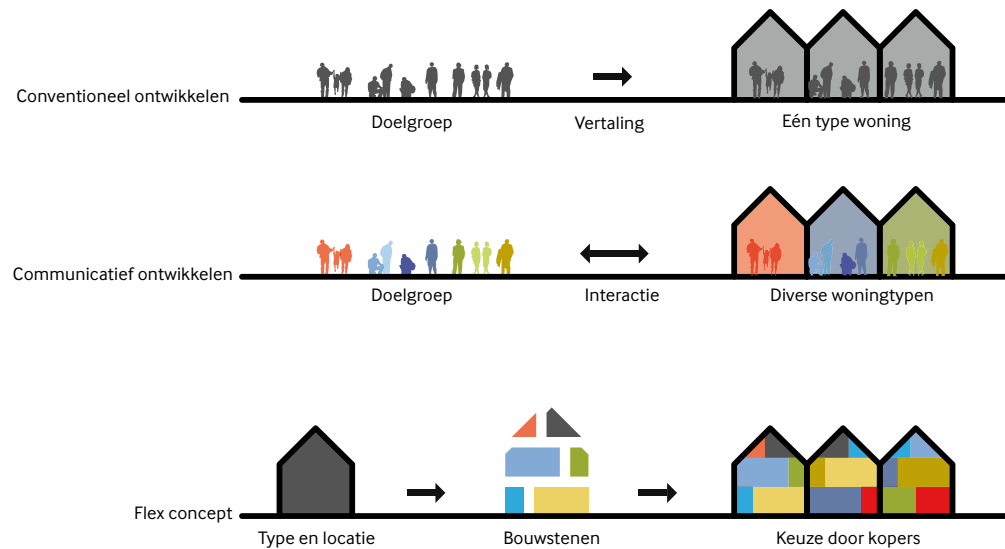
tering ontstaat door radicaal in te gaan op de werkelijke behoeften van eindgebruikers, opdrachtgevers en hun omgeving. Alleen zo ontstaat de verplichting om daadwerkelijk bezig te zijn met effectieve innovatieve oplossingen die van invloed zijn op de toekomstige wereld."

Afgelopen jaar stelde de econoom Lenny Vulperhorst dat in de afgelopen decennia het aanbodmodel in de vastgoedsector floreerde bij de gratie van onbeperkt krediet. Burgers en bedrijven konden onbeperkt aan geld komen en dit joeg de vraag naar woningen en gebouwen aan. Dit business model blijkt nu niet meer te werken en zal ook niet meer komen. Volgens Vulperhorst dient het te worden vervangen door een vraaggericht systeem dat flexibel kan inspelen op specifieke klantbehoeften en op beschikbare financiering.² Dit maakt in retrospectief het werk van het Amerikaanse bureau Rural Studio erg interessant. Terwijl de architectuur in die tijd zich vooral richtte op nieuwe technieken, opwindende mogelijkheden en culturele veranderingen als opstap naar de sterarchitectuur van de periode daarna, hield oprichter Samuel Mockbee zich bezig met de huisvestingsproblemen van de bevolking in landelijk Alabama. De crux is, dat zijn werk niet was gericht op iconografische oplossingen voor maatschappelijke problemen, maar dat de ontwerpers in dit geval een relatie aangingen met de gemeenschappen die ze wilden dienen. Rural Studio wilde niet per se een

In het Flexconcept van Massa wordt maximale vrijheid voor opdrachtgevers gecombineerd met een beheersbaar bouwproces.

Met het flexwonen wordt ingespeeld op de veelkleurige marktvrage.

goede daad verrichten, maar was zich bewust van de bredere implicaties van zijn keuzen.³

Schoenmaker en leest

Architectuur als sociale kunst is niet gebonden aan een bepaald schaalniveau, opdrachtgever of budget, maar aan een bewustzijn van wat de implicaties zijn van wat je als ontwerper doet. Dit steekt af tegen de opvatting dat architectuur niet dienstbaar is, maar een individueel onderzoek is dat je als ontwerper doet voor jezelf. Het is mooi als architecten hun eigen problemen kunnen oplossen, maar interessant wordt het maatschappelijk gezien pas, als architecten ook uw en mijn problemen kunnen oplossen. Een voor de hand liggend voorbeeld kan dit verduidelijken. In het dorp van mijn jeugd werden schoenen nog door een schoenmaker gemaakt. Die schoenmaker maakte schoenen voor mij op mijn maat en niet op die van hem. Het spaarzaam geld van mijn ouders was zo goed besteed. Eerlijk gezegd denk ik niet dat ze ook maar een cent hadden gege-

ven als deze schoenmaker alleen zijn eigen problemen hadden opgelost. Aan die schoenen had ik als kind namelijk weinig tot niets gehad.

Architecten moeten dus problemen oplossen die als zodanig door mensen buiten hun eigen gebied worden ervaren. Alleen als zij problemen oplossen die ook voor niet-architecten tellen, kunnen ze gezag terugwinnen. Veel architecten deinzen daar voor terug, maar zij ontkomen er niet aan, dat ze hun publiek moeten overtuigen van de visie die ze hebben op bepaalde problemen of opgaven. Dit vereist inzicht in de context waarin ze werken.

Flexibiliteit en woningbouw

In de huidige conjunctuur is de innovatie geblokkeerd en hebben vooral de commerciële bureaus nog werk. De resultaten daarvan zijn overal te zien: woongebouwen waarin niet is nagedacht over de plattegrond en waarin de architectuur een zwakke afspiegeling is van het bouwen in de jaren dertig. Deze beperkt zich tot de bekleding die hoofdzakelijk

neerkomt op een keuze voor zwarte dakpannen en donkerbruine bakstenen. Ook ontbreekt de sociale context die in de voorbeelden zelf wel wordt aangetroffen. Daarmee dreigen in deze wijken de getto's van morgen te ontstaan. In de grote steden worden op dit moment vooral driekamerappartementen gebouwd. Het zijn de woningen waarvan we nu al weten dat ze over tien jaar leegstaan. De afgelopen tijd zijn standaardwoningen gebouwd die volledig zijn uitgekleeft. De woningen die ontwikkelaars aanbieden zijn vanuit de bouwtechniek ontwikkeld en daar is geen architect aan te pas gekomen. Deze komt pas ten tonele zodra een project welstand moet passeren. Consumentgericht wonen is zodoende vaak beperkt tot de keuze van een dakkapel. In veel processen hollen de partijen op dit moment elkaars rol uit. Het komt voor dat opdrachtgevers vaak om niet meer dan een VO met de bijbehorende details vragen. De vraag lijkt te zijn hoe ze architecten nog minder kunnen laten doen. De gedachte leeft, dat architectuur geld kost en dat ontwerpers het vooral duur maken. Daar komt bij dat

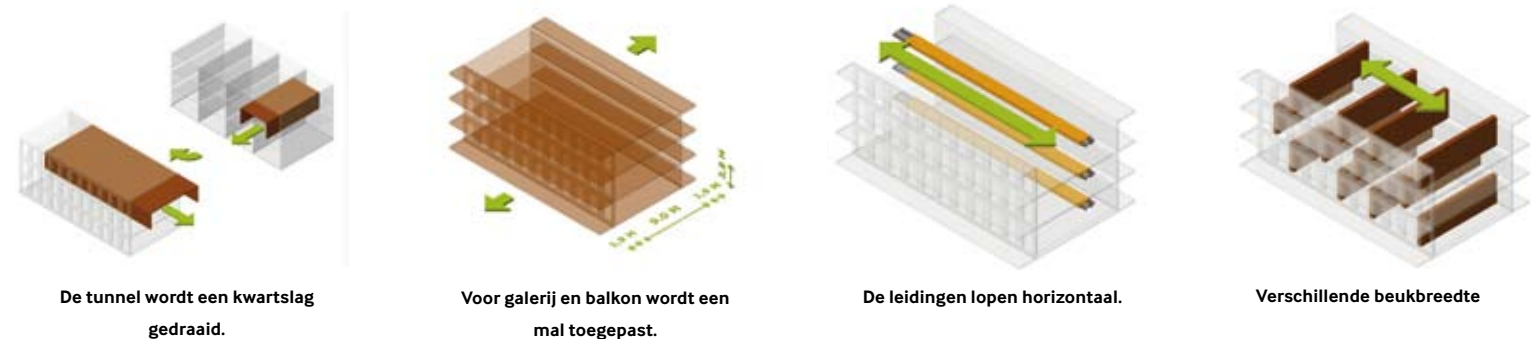
opdrachtgevers vaak geen idee hebben wat architecten na het VO voor detaillering en materialisatie kunnen betekenen. De beroepsgroep weet de toegevoegde waarde die ze heeft maar niet voor het voetlicht te brengen.

Appartementen per strekkende meter

De Rotterdamse architect Koos Kok van Massa is de laatste twee jaar indringend geconfronteerd met de gevolgen van de crisis. Zijn bureau, dat zich voornamelijk richt op woningbouw, kreeg de volle laag. Voor Massa een reden om zich vol overgave te storten op het ontwikkelen van flexibele woonconcepten en het ondernemerschap. Het onderzoekt de kansen en de mogelijkheden die verborgen liggen in de antwoorden die op de vraaggestuurde markt moeten worden gegeven. Volgens Massa is de toegevoegde waarde van architectuur dat ze meer weet te halen uit basisingrediënten dan andere partijen doen. Ontwerpers bezielen opgaven met kwaliteit. Dit wordt onderkend door het grote publiek. Onderzoek naar woonwensen levert vaak ideale wensen op,

In de stapelflex van Massa hebben de woningen een vrij te kiezen beukbreedte. De kopgevels zijn het resultaat van de keuzen die worden gemaakt.

die in de werkelijkheid niet standhouden. De woonwensen worden pas reëel, aldus Kok, als tegelijkertijd een koppeling met de budgetten is gemaakt. Woonwensen zijn heel divers, doelgroepen zitten dan ook niet vast aan een type. Zo kunnen specifieke typen plotseling geheel andere doelgroepen aanspreken. Een goed voorbeeld is de populariteit van de Twingo onder ouderen, terwijl deze was ontwikkeld voor jonge stedelingen. Kok trekt daaruit de conclusie dat je het aanbod flexibel moet maken en dat je niet typen moeten ontwikkelen maar staffels die zo klein zijn en een zodanige prijs hebben dat kopers ze kunnen afnemen. Massa werd in 2003 door de woningbouwvereniging Hippocrates in Groningen gevraagd om in twee fasen honderd woningen in collectief particulier opdrachtgeverschap te ontwikkelen. Er moest vrijheid voor de bewoners zijn, maar ook de aannemer moest goed uit de voeten kunnen. Omdat de woonwensen diverser en veel gevarieerder zijn dan algemeen wordt aangenomen, ontwikkelde Kok op de maat van twee auto's een raster waarin de gewenste vrijheid kan

Woningbouw in de wijk Transvaal te Den Haag door Architectenbureau Joost Kühne & Co, in opdracht van Staedion, bestaat uit clusters van maximaal tien woningen, onderbroken door doorgangen naar achterpaden.

De oriëntatie op de straat is bepalend voor de woningplaattegrond. Door de plaatsing van de keuken ontstaan bovendien twee bruikbare woonruimtes.

De gevels van de kopblokken verspringen.

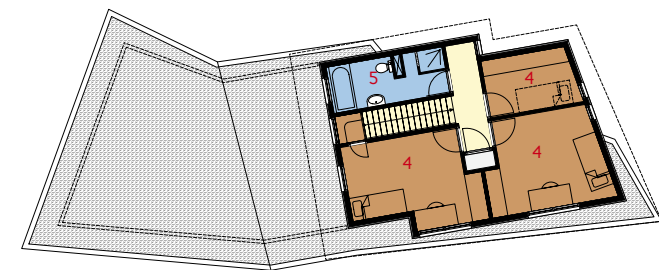
worden georganiseerd. De woningen kregen drie lagen waarbij Massa een vast stenen voorhuis voorschreef en aan de houten achterzijde uitbreidingen mogelijk zijn. De trap en de leidingkokers liggen vast. Op dezelfde wijze benaderde hij de startersappartementen. Door het casco een kwartslag te draaien, ontstaat een lange tunnel die de nodige flexibiliteit biedt. De repeterende gevel maakt veel daglicht en vrijheid mogelijk. De appartementen in dit gebouw worden per strekkende meter verkocht. Laatste loot aan de stam is de Flex Start. Deze woning begint bij een standaardbreedte van 5,4 meter in twee lagen met een kap. Deze woning is aan de tuinzijde uitbreidbaar in twee staffels, maar ook is het mogelijk in de hoogte uit te breiden.

Sociale veiligheid en architectuur
De koppeling tussen activisme en architectuur speelt een grote rol in het werk van Kühne & Co. Het bureau heeft zich bekwaamd in grote projecten op binnenstedelijke locaties met een flink aantal randvoorwaarden. Kühne vindt dat

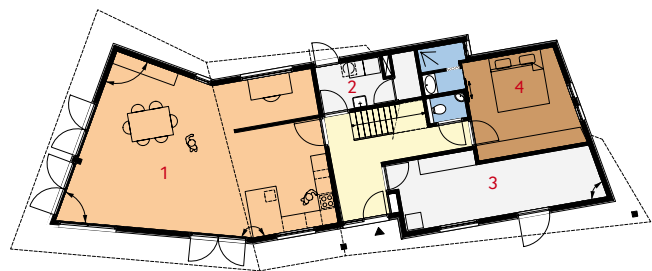
goed op de omgeving moet worden gereageerd, maar ook dat een huis eruit moet zien als een huis en vertrouwd moet overkomen. Zowel het kopiëren van de retroarchitecten als de vervreemding van de supermodernisten wordt vermeden. Huizen moeten licht en ruim ogen en krijgen neutrale plattegronden waarin diverse woonvormen mogelijk zijn. In de Haagse wijk Transvaal is sociale veiligheid een belangrijke voorwaarde voor de leefbaarheid. In het ontwerp dat Kühne in 2008 maakte, is deze thematiek op strikt architectonische wijze geïnterpreteerd. Dit keert terug in de manier waarop de woningen op de straat zijn betrokken. Omdat het leven op straat in een binnenstad een van de kwaliteiten is, is de meest levendige woonruimte niet aan de achterkant maar aan de voorkant gelegd en is een hoge borstwering voorkomen. Door de keuken in het midden van de plattegrond te plaatsen, worden in de woning op de begane grond twee woonplekken gecreëerd en kunnen twee verschillende activiteiten tegelijkertijd plaatsvinden. In plattegronden waarin

de keuken aan de voorgevel ligt, is de tweede woonruimte de facto opgeofferd en moet het eten op de bank voor de televisie worden genuttigd en worden de huiswerk makende kinderen verbannen naar de verdieping. Het oude ideaal van de volkshuisvesting waarin ieder kind zijn eigen kamer heeft, maakt bij Kühne plaats voor een gezamenlijke en actieve ruimte waarin de computer een grote rol speelt. De lange straatwanden in de oude stadswijk Transvaal zijn opgeknipt in kleinere stukken. Deze clusters van ten hoogste tien woningen, worden afgewisseld door doorgangen naar de achterpaden. De beheersbaarheid van het plan wordt in grote mate bepaald door deze clustering. Één meter uit de rooilijn naar voren springende entrees en Haagse stoepen maken de woningen herkenbaar, maar versterken ook de verblijfskwaliteit van de straat. Door aan de voorzijde geen ruimte voor klike's te maken en door te stimuleren dat de bewoners deze achterom plaatsen, wordt de verrommeling van het straatbeeld tegengegaan.

- 1 leefruimte
- 2 bijkeuken
- 3 berging
- 4 slaapkamer
- 5 badkamer

Eerste verdieping

Begane grond

Het ecologische woonhuis voor Zijlstra en Van Breugel te Almere door ORGA architect is geheel opgetrokken uit hout.

Ecologisch bouwen als nieuwe standaard

Natuur vormt het punt waarop project en context elkaar ontmoeten. Voor architect Daan Bruggink van het jonge bureau ORGA architect is dat inderdaad het geval. ORGA zet een project op in overeenkomst met de logica van de natuur. Deze verwijzing naar de natuur is een algemeen argument en ondersteunt tegelijkertijd de specificiteit en de identiteit van ieder project. Bill Gates' motto van "iedereen een eigen computer" is door ORGA vertaald in de uitspraak dat "ecologisch bouwen de standaard is en dat de architectuur van de huizen zo gevarieerd moet zijn als de personen die er leven."

In de ecologische wijk De Buitenkans in Almere ontwierp ORGA voor Marc Zijlstra en Madeleine van Breugel een volledig in hout opgetrokken huis. Om een massief blok te voorkomen, is de ouderslaapkamer beneden en de zijn de kinderslaapkamers, de badkamer en de logeerkamer op de verdieping geplaatst. Dit maakt het huis volgens de ontwerper levensloopbestendig. Het overstek aan de zuidkant

weert de hoge zomerzon en benadrukt het uitzicht. De kleur, de vormgeving en de materialisering aan de buitenkant sluiten aan bij de omliggende bebouwing, terwijl de daklijn met zijn uitkragingen het huis een eigen karakter geeft. Vanuit verschillende richtingen geeft het verjongende en versmallende dakoverstek het huis verschillende aanzichten.

Het huis, inclusief de hoofdconstructie, is volledig opgetrokken uit hout. De houten wanden gevuld met houtvezelisolatie ondersteunen de gelamineerde liggers, die op hun beurt het schuine dak benadrukken. De overstekken van de daken worden gevormd door houten frames. Ter plaatse van het hoogbouwgedeelte zijn de frames van de overstekken aan de stijlen van de wandframes gemonteerd. De overstekken worden op twee punten ondersteund door een volhouten kolom. De afwerking aan de buitenzijde bestaat uit verticale wrc-delen in wildverband. De delen zijn bevestigd op Plathouten regels.

Architectuur als sociaal medium

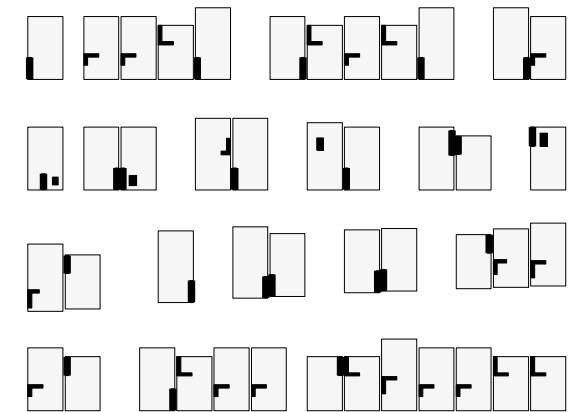
In de jaren vijftig en zestig kwam een samenwerking tussen architectuur en maatschappijwetenschappen op gang. De gebeurtenissen van 1968 maakten hier een einde aan. Dat had te maken met het feit dat '68 in een zware desillusie eindigde. De sociaal-politieke inzet werd bij de vuilnis gezet en de weg kwam vrij voor de opkomst van architectuurtheorie. De laatste jaren is gebleken dat het maatschappelijk engagement al die tijd een sluimerend leven heeft geleid. De toegenomen aandacht voor sociale en ecologische vraagstukken stelt belangrijke kwesties centraal en confronteert de discipline met opgaven die haar eigen autonomie te boven gaan. Voorbij algemene en daardoor weinigzeggende termen als duurzaamheid en groen bouwen ligt een ethisch, cultureel en politiek terrein waarop architectonische innovatie noodzakelijk is.

De architectuur keert terug naar de stad. Stedebouw is sterk verbonden met de krachten in de stad en de architectuur dient hier een creatieve oplossing voor te vinden. De finan-

De vrijheid van een methodiek

"Het voortbouwen aan een methodiek met bouwstenen die 'ready made' worden aangeboden en binnen een uur tot een woning worden gecombineerd, maakt instant opdrachtgeverschap mogelijk. Dit blijkt op tal van typologieën te kunnen worden toegepast en maakt ook minder marktconforme typologieën mogelijk. Dit kan leiden tot de emancipatie van de consument wat relevant is in de huidige, qua inhoud uniforme woningbouwmarkt. De variëteit kan esthetisch geregisseerd worden en kan een generator worden voor de beeldtaal. Keuzevrijheid en consumentgericht bouwen kunnen, ook voor de verre toekomst, worden ingebed in een duurzame architectuur. Ze gaan dus structureel verder dan de *laissez faire* benadering die het particuliere opdrachtgeverschap kenmerkt."

Beeld Koos Kok

Indeling keukenopstellingen in Flexwonen

ciële en economische crisis hebben een tweede rimpeling veroorzaakt. Ook deze crisis geeft een impuls om de architectuur opnieuw te structureren. Architectuur zal haar horizon moeten verbreden, wil ze in staat zijn met oplossingen te komen voor de sociale en ecologische problemen die de agenda van de komende 25 jaar domineren.

Noten

- 1 Paul de Ruiter, 'Gebouw als energiebron', *de Architect*, januari 2008, pag. 14-17; Harm Tilman, 'Volgens Paul de Ruiter moeten we vooral op gezondheid letten', *de Architect*, januari 2010, pag. 82-85.
- 2 Lenny Vulperhorst, 'Blindeman of coproducent? Nieuwe marktordening in de vastgoedsector door schaarse financieringsmogelijkheden', *De Vastgoedlezing 2009*, Amsterdam School of Real Estate, Amsterdam 2009.
- 3 Zie het artikel van Andres Lepik, elders in dit nummer.